

SOMOGY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

90 ÉVES A BERZSENYI TÁRSASÁG

A tartalomból

Vers

BISZTRAY Ádám • FEJÉR György János • LÁSZLÓFFY Aladár • PARANCS János
PÉK Pál • SIMON Emil • SZAKÁCS Eszter

Széppróza

CZÍMER József • ELMER István • TORNAI József

Esszé

ALBERT Gábor • FODOR András • JÁNOSY István • JÓKAI Anna
KISS Dénes • TAKÁTS Gyula

Tanulmány

KANYAR József • VASY Géza

Interjú

ALBERT Zsuzsa–REISINGER János • BODÓ Barna–MANDICS György
SALLAI Éva–OLÁH János

Dokumentum

BARÁTOS Endre • KIRÁLY Zoltánné • TAKÁTS Gyula

Kritika

BAROTA Mihály • BAYER Béla • BEKE György • KELEMEN Lajos
MATYIKÓ Sebestyén József • MISKA János

Kép

GERZSON Péter • GYÖRGYDEÁK György • VERESS Pál

SOMOGY

Somogy Megye Közgyűlése
és a Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság
folyóirata
Megjelenik a Nemzeti Kulturális Alap,
valamint Kaposvár Megyei Jogú Város Közgyűlésének támogatásával

Szerkesztőbizottság

TÜSKÉS TIBOR
főszerkesztő

TAKÁTS GYULA
főmunkatárs

FODOR ANDRÁS, KANYAR JÓZSEF, KELEMEN LAJOS
szerkesztők

FARKAS BÉLA
technikai szerkesztő

ROSTÁS KÁROLY
olvasószerkesztő

KIRÁLY ZOLTÁNNÉ
szerkesztőségi titkár

A kéziratot nem őrizzük meg. Kéziratot visszaküldeni csak akkor tudunk, ha felbélyezett válaszborítékot kapunk.

A szerkesztőség címe: 7400 Kaposvár, Honvéd utca 5. Levélcím: 7401. Pf. 145 Telefon: 06-82-319-948. Szerkesztőségi fogadóórák: kedden 14–16 óráig, szerdán 10–12 óráig és csütörtökön 10–12 óráig. A folyóirat megjelenik kéthavonta. Egyes szám ára 60 forint. Előfizetési díj egy évre 360 forint. – Előfizethető a Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság titkárságán (7400 Kaposvár, Honvéd u. 5.). Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt., árusításban a HÍRKER Rt. és Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a hírlapkézbesítőnél és a Hírlap-előfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) 1900 Budapest XVIII., Lehel u. 10/A. – Közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR Postabank Rt. 219–98636 021–02809 pénzforgalmi jelzőszámra.
INDEXSZÁM: 25759 ISSN 0133–0144

Felelős kiadó: Takáts Gyula
Készítette a Kaposvári Nyomda Kft. – 142321
Felelős vezető: Mike Ferenc

Egy szokatlan forradalomtörténet

Bodó Barna és Mandics György beszélgetése

MANDICS GYÖRGY: Temesváron 1989 decemberében forradalom játszódott le. Ami történt, tipikusnak mondható a forradalmak történetében. A nagy utcai megmozdulás úgy jött létre, hogy az emberek nagy tömegei eljutottak a robbanási helyzet széléig, ám azt, hogy Temesvárt történt és nem máshol, több tényező határozta meg. Könyvemben, a *Temesvári Golgotában*, amelyet sokan vitatnak, éppen arról szólok, mely tényezők tették lehetővé ezt, milyen háttérben zajló események mozdították előre, vagy másították meg egy adott helyzetben a látható nagy történéseket. Azok a hatalmi manipulációk, szövetségek, csoportok, amelyek elősegítették vagy gátolták az eseményeket, végső soron nem újdonságok, hiszen ha megnézzük a legrészletesebben leírt újkori forradalmat, a Nagy Francia Forradalmat, az szintén ily módon zajlott le; s ott sem csak a Bastille ostroma történt, hanem voltak szabadkőművesek, jakobinus klubok meg száz más dolog, mindenik hozzájárult ahhoz, hogy az események végül azt a medret vegyék fel, amelyben a forradalom lezajlott. Akik csak az utcai történéseket veszik figyelembe, a nagy lángolás, a nagy égés képével maradnak. Ők nem fogják megérteni, miért nyírják ki egymást a forradalmárok, miként lesz a forradalom nagy felszabadító élményéből egy új zsarnokság kezdete. Ezek a dolgok ugyanis már nem elemezhetők, nem eredeztethetők az utcai lángolásból, a résztvevők tiszta hitéből és hasonlókból. Ehhez már tudni kell, mi volt azelőtt, hogy az emberek az utcára kimentek, valamint azt is, hogy egyesek miért mentek ki az utcára nem éppen spontán módon. Nos, én egy ilyen komplex képet próbáltam adni az eseményekről ebben az 1200 oldalas, nagyszabású munkában, amelyet közvetlenül az események után vettem papírra. Lehetnek benne hibák, hézagosan megírt, téves epizódok. Mindezen buktatók ellenére, mindezen kérdésekkel számolva mégis rögtön írni kezdtem a könyvet, mivel már akkor látszott – az előbbi példánál maradva –, ahogy a Nagy Francia Forradalom nem az lett, aminek indult, úgy ezt is át fogják változtatni az ellentétévé. És még szörnyűbb dolgok is történhetnek, ha nem próbáljuk meg kimondani, hogyan történt, miért alakult így mindez. Persze egyesek, az utca nézőpontjára helyezkedve, úgy látják könyvemmet, mint egy egyszerű történet deheroizálására tett kísérletet. Szerintem, ha azt akarjuk megvizsgálni, mennyire érvényes az, amit elmondtam, akkor azt kellene számba venni, van-e olyan más elmélet, amely mindent lefed, megmagyaráz, azokat a fejleményeket is, amelyekről tudomásunk akkor nem volt, csak sejtettük létüket, de amelyek tényjellege azóta ismertté vált. Például az, amit Ceaușescu utkárának vallomásából ma már biztosan tudunk, hogy a diktátor majdnem elájult, amikor december 10-én az asztalára tették azt a titkosszolgálati jelentést, amely tudatta, hogy Máltán a két nagyhatalom képviselője megegyezett eltávolításának gyors szükségéről. Ugyanakkor, ha az elméletemmel szemben nem lehet megfogalmazni alternatív másat, akkor nézzük meg, melyek azok a következők események, amelyeket az én forradalomról alkotott leírásom az elmúlt évek történéseiből megmagyaráz.

BODÓ BARNA: Szerintem is két kérdésre kell választ keresnünk. Már négy esztendeje keressük. Minek nevezzük, miként minősítjük a temesvári történéseket? Nevezhetjük-e forradalomnak? Én ezzel a minősítéssel csinján bánnék, mivel ez magában hordozza azt, hogy ami elindult, eljutott a végkifejletig. Így vagy úgy, de az eseménysor önnön kezdeti pályáját követte. Ami Temesvárt elindult, már menet közben megtört, vagy fogalmazhatunk úgy, elveszett, mert ellopták. S nem utólag lopták el, miután valami kialakulni látszott. Volt

---

Az írást legutóbbi, ún. temesvári számunkba kértük. Mivel postán megkésve, lapzárta után érkezett, most adjuk közre. (A szerk.)

egy őszinte, spontánnak mondható temesvári fellángolás, s menet közben rátelepedtek a folyamatra. Már akkor, amikor Tőkés Lászlót elvitték a városból. De sejtésből akkor lett majdnem meggyőződés – vagyis hogy az események új pályát kaptak –, amikor – már a diktátor szerepvesztése után – a temesvári Opera téren megtörtént, ami addig nem: az az eszeveszett lövöldözés, amelynek nincsenek ismert áldozatai. December 22-én, amikor a boldog tüntetőket szétzavarták szimulátorok kelepelésével, már nem beszélhetünk önálló temesvári kurzusról. Lehetett-e az, ami addig volt – forradalom? Akik az itteni események irányítói voltak, riadtan észlelték, hogy miközben a diktátorral szembeni lépéseiket saját elképzeléseik szerint tették meg, az események hátukra veszik őket, és sodortatnak. A temesvári vezérek nyilván igyekeztek gyorsan eljutni a fővárosba, hogy érveiknek és érdemeiknek érvényt szerezzenek, de a vonat valahogyan nem jut el velük a célpontba. Elakad. Tehát ha ezt a kérdést újrafogalmazom, akkor emígy hangzik: a temesvári történéseknek milyen belső törvényszerűségei vannak? Illetve a te szavaiddal: milyen előzmények és milyen háttér tették az eseményeket megtörténhetővé? És ebben a kérdésben sok minden benne van másodlagosan, de nem mellékesen. Milyen szerepe lehet(ett) egy vidéki nagyvárosnak a szocializmusnak mondott diktatúra politikai erőterében? Amikor a hatalom összpontosítása a végletekig vitt, van-e esélye vidéki forradalomnak? A modell szerinti vidéki kiskirály – bármilyen „tökéletes” mása legyen a diktátornak – megbuktatása magában hordozhatja-e az országnyi rendszer megdöntésének esélyét, reményét? Szerintem csak az utóbbit... Nyilván, mivel 1989 előtt mindenféle hatalomnak első és majdhogynem kizárólagos megjelenítője és birtokosa a diktátor volt, végső soron őellene irányult az elégedetlenség felcsapó ereje. De érinthette-e őt közvetlenül, illetve miként érinthette egyáltalán? A forradalom, hogy egy eseménysor ezt a minősítést kaphassa, feltételez néhány dolgot. A hatalomváltást. Ugyanakkor azt is, hogy ezt közvetlenül az indító társadalmi megmozdulás következményeként értelmezhesük. Bukarestben nem azáltal vált kritikussá a helyzet, hogy Temesvárt a bátor és mindenre elszánt tömeg a helyi hatalom várát bevette. A bukaresti sorozatot Ceaușescu hibás helyzetértelmezése tette lehetővé azzal, hogy – az évtizedes rutinnak engedve – politikai nagygyűlésen vélte rendezhetőnek – értsd kiátkozhatónak – azt, ami Temesvárt elindult. És itt elszabadult vele a világ, mert a megbuktatására játszó kommunista hatalmi csoport (!) elérkezettnek látta az időt, főleg a nemzetközi történések pergése okán, hogy ne csak tervezgessen, de cselekedjen. Tehát a diktátor bukását hozó (vég)kifejlet csak konjunktúráisan kapcsolódik a temesvári eseményekhez, ezt semmiképpen nem említhetjük egy napon bármiféle forradalommal, sem mozgatói, sem lefolyása, még kevésbé az általa nekünk kijutó „új” hatalmi konfiguráció okán. Létezett egy nemzetközi kurzus, a jól ismert dominó-jelenség, melynek során egymás után omoltak össze a keleti hatalmi struktúrák; létezett egy nyíltabb, a kommunista nacionalizmussal nem vagy alig fertőzött közösség, Temesvár, amely mellé tudott állni egy pap elszántságának; és létezett a televízió, amely az események tárgyi és az eseményekkel csaknem szinkron – olykor teljesen, mert éppen a tévé által generált – képével *lehetetlenné tette* az értelmezést, a rálátást, azt, hogy aki nem tagja annak a bizonyos háttérből irányító csoportnak, érzékelhesse, valójában honnan és merre haladnak az események. Ami történt Romániában 1989 decemberében, az mindenképpen egyedi a történelemben, mert tévé nélkül végrehajthatatlan lett volna. Ez eszköz és taktikai elem volt egyszerre. Ha pedig Bukarestben televíziós puccs zajlott le, akkor lehet-e forradalom az, amit minden alattomos szándéktól mentesen a temesváriak véghezvittek?!

Szóval nem azt vitatom, létezett-e mindaz, amiről könyvedben írsz, például az a professzor, aki éveken át konspirált, és diktátorelles országos hálózat kiépítésén dolgozott. Csakhogy a professzor az események kirobbanásában nem játszott valódi szerepet (legfőnnebb csak mint közhangulati tényező), mert Tőkés László egyszemélyes döntése volt, hogy a kilakoltatási parancsra hogyan reagál. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy a református parókia környékén többen voltak spontánul odakerülő románok és mások, mint azon informális csoportok tagjai, akik valóban tartották a lelkiessel a kapcsolatot s

benne – amennyire tehették – a lelket. Döntését nem bizonyos informális csoportok támogatásától tette függővé Tőkés, sokkal inkább a nemzetközi kurzustól. Abban a világpolitikai helyzetben döntésének súlya automatikusan erősödött fel, nyert országos, sőt nemzetközi jelentőséget. Máskor, más időpontban ez egy vidéki lelkész olyan tette, amelyről szót ejtenek ugyan, de nem sorolják be az általános történelmi trendvonalba. Egyetlen mozzanat érdemel külön figyelmet: miért vétette el a hatalom temesvári taktikáját is? A bukaresti fatális hibára utaltam már... Miért nem volt keményebb éppen akkor, amikor pár nappal a református egyház környékén kirobbant események előtt hírrül vette Ceaușescu, hogy a politikai halált kimondták rá a nagyhatalmi tényezők. Rá, aki nem csupán egy országnak volt a kényura, de a nemzetközi történéseknek is az előjátékosa, lásd a palesztin–izraeli tárgyalásokat, Camp David előkészítését, amiben néki meghatározó szerepe volt egészen addig, amíg – a nagypolitikában ismert módon és érdekek mentén – félre nem állították. Tehát egy, a politikában nagy játékos kapitálisan tévedett.

MANDICS GYÖRGY: A temesvári helyzet abból származik, hogy Ceaușescu nem volt hajlandó távozni a színpadról. Könyvem alapállása éppen az, hogy Ceaușescu kitalálta az ellenjátékot bukása megakadályozására. Ez a magyarázata, hogy bár a securitatusok ott voltak a parókia előtt december 15-én, pénteken és másnap, szombaton, de nem avatkoztak be a tömeg gyülekezésébe és forradalmi átalakulásába a kezdeti néma tiltakozástól a nyílt szembenállásig. Ha tudjuk, hogy a securitate meddig nem avatkozott közbe és mikor igen, ha tudjuk, hogy a katonaság meddig nem lépett közbe és mikor igen, ha tudjuk, hogy a helyi pártapparátus milyen előzetes intézkedéseket hozott napokkal az események előtt, akkor pontosan kikövetkeztethető, mi is volt a Ceaușescu-terv, amit kidolgoztak, és ő jóváhagyott. Röviden és kissé leegyszerűsítve ez a következő: olyan helyzet létrehozása, amelyben eltávolítása lehetetlen. Ezt a nemzet létét fenyegető állapot szimulálásával kívánta elérni, azzal, hogy „küszöbön az ország lerohanása”, ezt kívánta sugallni a tömegnek, ez lehetővé tette volna a hadiállapot kihirdetését, majd az ország albanizálását totális határázárrel, „mindenki a mi ellenségünk” paranoiás hisztériával. Úgy becsülte, hogy ez az út hosszú időre konzerválhatja hatalmát, amíg vissza nem áll a kommunista diktatúrák „normalitása”, a számára felfoghatatlan demokratikus hullám levonulása után. A tervek gondosan kidolgozott és részletekre lebontott volt, aminek fontos bizonyítéka, hogy *egy nappal az események kezdete előtt itt voltak már Temesvárt egy Buzău melletti árvaház gyermekei, akiket kirakaibetőrésre képeztek ki*. Bizonyosan tudjuk azt is, hogy *két nappal az események kezdete előtt melyik temesvári gyárban készítették el az esztergált botokat, amelyek végébe a kirakattörő szegek kerültek. Bizonyosság, hogy a katonaság keretében 14-én kiadták azt a bizonyos „Vibar” fedőnevelő mozgósítási parancsot, amelyet az ország háborúba lépése előtt kap a tisztikar*. Továbbá az ország tankhadosztályait felvonultatták a nyugati határra, pontosan a Magyarországgal szemközti védelmi vonalra, mintha onnan kellene számítani invázióra. Ez a magyarázata a hadügyminiszter vasárnapi szabadkozásának. „Mit tettél, Milea?” – kérdezte Ceaușescu. Mire ő: „Végrehajtottam a tervek szerint a hadsereg átcsoportosítását keletről nyugatra.” Tehát a *tervek szerint*. Még mielőtt Temesvárt bármí történt volna. Mintha Ceaușescu nem a saját eltávolításáról kapott volna hírt, hanem arról, hogy az új demokráciák letámadni szándékozzák, Magyarországgal az élen. Az *akció jól előkészítettségét a román népbe besulykolt magyar fenyegetettség* biztosította. Minden jel szerint az akciót december 15-re időzítették, de keresztülhúzta a számításokat az amerikai követség egyik főtisztviselőjének előre be nem jelentett temesvári látogatása. Tőkés szerepe tehát kétségtelen. Nélküle bizonyosan nem Temesvárt játszódtak volna le a forradalomkezdő események. Tőkés László fontos volt a hatalmi manipulációs szándék szempontjából, mert a körülötte kialakult érdeklődést befelé, a román közvélemény felé magyar-imperialista ügynökként való minősítésével azonnal összekapcsolhatta az államellenes összeesküvés vádjával: Tőkés célja nyilván a „szeretett szocialista államrend” megdöntése. Tőkés László a forradalom után meglepve mesélte, számára teljesen érthetetlen volt, hogy (elhurcoltatása után) miért nem a hivatali szembeállásról kérdezték,

vagy a kilakoltatási parancs megtagadásáról, hanem kizárólag arra kívánták rávenni, ismerje be, idegen ügynök volt, aki az államrendre tört. Aki ismeri valamelyest a temesvári akkori református gyülekezetet, igencsak tudja, hogy a főleg idősekből álló csoport mennyire volt „alkalmas” államellenes rendbontás vádjában bizonyító szerepre. Ezért *hagyták a szekusok, hogy mások is Tőkés háza elé gyűljenek, hogy ezt a tömeget elvezessék a pártbizottság épületéhez, megdobáltassák veliük az épületet, majd visszavezessék Tőkés elé, mindezt gondosan lefilmiezzve*, egy majdani Tőkés-per „cáfolhatatlan bizonyítékaként”. A securitate csak azután lépett közbe, miután a provokátorok által vezetett tömeg visszatért Tőkés háza elé. Hogy a tömeget provokátorok vezették, annak megcáfolhatatlan bizonyítéka, hogy amint a Ceaușescut dicsőítő pancepao elé értek, a tömegből előugrott két-három suhanc, akik speciális feszítővasakkal, fogókkal rendelkeztek a rendkívül masszív fémpannók ledöntéséhez. Abszurd feltételezés azt hinni, valaki ilyen felszereléssel ment volna a református parókia elé imádkozni, ahogyan arra a tiszteletes úr híveit felszólította. A párt-ház ablakait betörő kövek is így kerültek a forgatókönyvbe, a helyszínt ismerők számára egyértelműen bizonyítva, hogy az ablaktörések nem a népharag spontán megnyilvánulásai, hanem beépített emberek tettei. Azon az estén munkába menet, a hátsó utcákon járva felfigyeltem arra, mindenütt katonák álltak lesben, várták a parancsot a beavatkozásra. Mikor a tömeg egy része visszatért a parókia elé, megvolt a „bizonyíték”, elindult a megtorlási akció, az utcák lezárása, a tömeg begyűjtése. Az eredeti Ceaușescu-forgatókönyv szerint a kirakatok betörése, a „vandál magyarok dühöngésének” megrendezése után egy magyarellenes pogrom volt hátra. Kiabáltak is eleget naphosszat a szekus beugrató fiúk: „A pap vissza akarja venni Erdélyt a románoktól”; amire viszont senki nem reagált. Azért, mert az emberek eléggé tájékozottak voltak arról, miket mondott Tőkés László. Illetve azért is, mert közbeléptek azon tényezők, amelyekről már szóltam. Az összeseregülő emberek gyakorolták az interetnikai együttélést; a szolidaritástudat hamarabb kialakult, mint számítottak rá. Ez a tömeg nem futott el a különleges osztagok megjelenésekor. Ez a tömeg hamar önnön erejének tudatára ébredt. Arra, hogy a keze ügyében lévő üvegekkel, faágakkal felveheti a harcot az antiterrorista különítménnyel, ha együtt marad, és nagyságával elsodorja amazt. Ez a mozzanat már nem a megtervezett forgatókönyv szerint zajlott le. Nem feltételezték a securitate agytrösztjében, hogy a hatalmi agresszióra az emberek szolidaritással reagálnak; s azok, akiket a katonaság bevetett túlereje szétvert, másnap új ellenállás kiindulópontjai lesznek. Ez a harc könyvem egyik kulcsjelenete. Az 1200 oldalon ez csak epizódnak látszik, de ez az, ami fontos.

BODÓ BARNA: Nem vitatom, hogy létezett előzetes, központi stratégia. Véletlen nem sikerülhetett volna ilyen tökéletesen ellopni mindent. Csakhogy a terv léte meghatározza az események értelmezési keretét. Előadott értelmezésed szerint Tőkés László autonóm módon döntött abban, hogy nem veti alá magát a püspöki-államhatalmi kilakoltatási parancsoknak, de az eseményt – ezek szerint – központi hatalmi manipuláció fokozta, durvasztotta akkorára, hogy forradalmi – pardon: államrendet veszélyeztető – méretűnek tűnjön. Forradalom ez még? Mondod: bizonyos ponton autonómmá vált a temesvári történések sora, elvált a titkosszolgálati forgatókönyvtől. A részletek, a pontos időbeliség fontos. Most mégis az általánosságra figyelmeztetnék. Mert éppen az általad jelzett hatalmi provokációs szándék mutatja, hogy indulásánál sem volt a temesvári folyamat autonóm. Olyan történés, aminek a kezdetét és a végét más erők határozták meg. Temesvár belépő autonómiája persze nem mellékes, sőt, hihetetlen nagyra értékelendő, mert a kemény diktatúra keretei között jött létre, de a viszonylagosság az egész folyamatot más dimenzióba helyezi. Például a könyvedben jelentős szerepet játszó informális csoportok léte szempontjából. Léteztek, nyilván, s miként jeleztem már, Tőkés tettehez csak érzelmi háttérül szolgálhattak, politikai háttérül semmiképpen. A szerző a könyvben állítja a dimenziókat: Tőkés tettének diktatúrabeni vakmerőségét visszafokozza, ugyanakkor az informális csoportok léte okán csaknem feltételezteti, hogy a Tőkés László-i „nem”-et más is kimondhatta volna, ha alkalom kínálkozik. És én ebben közelről sem vagyok annyira

bizonyos. Ha kimondták mások, hősök helyett mártirokká lettek. Ceaușescuval szemben a nyílt szembenállásig senki nem jutott el, a legtöbb, ami történt a sokat emlegetett ellenállóink részéről: az együttműködés megtagadása, az alattvaló-szerep nem vállalása. Tőkés viszont megtagadott valamit, ami – bár jogilag fogalmazták meg – nyilvánvalóan jogellenes volt. Döntésének belső dimenziói érthetőek, megalapozottak. A külsőek tekintetében lépteted elének az említett csoportokat. Csakhogy a kapcsolódás nem egyértelmű és nem is közvetlen. Helyzetelemzésed részleteivel egyetértetek, a sorrendiséget és az ok-okozati összefüggéseket – lényegtelen észrevételekkel – elfogadom, de az egészzel bajom van. Ezt jeleztem a könyvedről írt szövegemben is. Mintha a mellékes szálak nem a főáramot erősítenék, mintha nem az egységes értelmezési keretet szolgálnák. Történeteid érdekesek, élők, és önmagukban elfogadhatóak. Az egész együtt viszont nem egyértelmű, amit elvárnék az értelmezési kísérlettől. Tudom, hihetetlenül nehéz helyzetben voltál: megtörtént eseményeket kívántál elmesélni. De a tömértelen sztoriból kiválasztani azt, ami felsegít minket a történelmi értelmezés szekerére, és lemondani nagyon jó történetekről: roppant nehéz dolog. Illetve akkor, amikor könyvedet írni kezded, talán lehetetlen is volt. 1990 januárjában még nagyon sok mindent nem láthattunk olyan egyértelműen, mint ma. Ma már te is történelmi trendről szólsz, s arról, hogy a professzor meg a hozzá hasonló – bár létező és szerepet játszó – személyek fontossága másodlagos.

MANDICS GYÖRGY: Akkor is erre tettem a hangsúlyt. Azt mondtam, az informális csoportoknak igenis volt szerepe. Persze furá egy ilyen csoport a mából nézve. Gyakorlati szempontból úgy tűnik, nem csinált semmit. De az információ közvetítése nem semmi. A professzor csoportjának Tőkéshez annyi a köze, hogy Tőkés László hozzám jött először Temesvárra érkezése után, közös barátaink révén. Azután is tartottuk a kapcsolatot; velem, mint magánszeméllyel, és nem mint egy titkos szervezet képviselőjével. A titkos szervezet persze nem a legjobb szó csoportunkra. Ez még inkább megnehezíti a tények szétválasztását. De azért érdekes, hogy itt van könyvtáramban az a Dsida-kötet, amit akár fetisizálhatnék, mint tárgyat, amely elindította a temesvári eseményeket. Mert az előtörténethez hozzátartozik, hogy egy napon beállított hozzám Tőkés László: van-e Dsida-kötetem, amit kölcsönadhatnék, egy műsorhoz kellene. Ezt a műsort mutatta be a Thália-csoporttal. Ezt a szereplést követően lépett fel velük szemben a securitate. Tőkés ekkor ismét megkeresett. Beszéltem az egyetemen, hogy segítsük a diákokat. Közülük – mármint a tháliás diákok közül – felléptettünk néhányat a Franyó Zoltán irodalmi körben, hogy ne szigetelhessek el őket, hogy ne minősíthessék őket osztályellenségnek. Olyan kritikát szerveztünk a számukra, amelyet a besúgók jó pontként vihettek a securitate elé. Vagyis igyekeztünk megakadályozni, hogy kidobják őket az egyetemről, amit más is követhetett volna. Tőkés László februárban, amikor a hajszá elkezdődött, hozzám jött tanácsot kérni. Megbeszéltük, van-e esélye arra, hogy szembeszegüljön a rendszerrel.

BODÓ BARNA: Februárban ezt aligha beszélhettétek meg: a Dsida-est és a botrány később volt.

MANDICS GYÖRGY: Az első Dsida-est valamikor az év elején volt. De a történet elhúzódtott, illetve a Thália második szereplése kavarta a nagyobbik botrányt, akkor, amikor leállították a csoportot. Szóval két szereplés volt. És mi márciusban azt tárgyaltuk: mit tehetnénk, hogy a fiúkat ne rúgják ki, illetve ne függesszék fel, mert az is szóba került, hogy egy ideig nem folytathatják az egyetemet. Ekkor beszélgettünk sokat és tüzetesen arról Lacival: hol van a határvonal, meddig mehetne el a civil engedetlenségben a hatalom ellen. Akkor fejtettem ki, hogy a kommunista diktatúra azért sebezhető, mert demokráciának szeretne látszani. Ezt a rést lehet csak kihasználni: a demokratikus küzdelem kényszerpályájára kell terelni. Valamikor húsvét táján volt a második Dsida-est, s utána indult el Papp Lászlóval, az akkori váradi püspökkel a párbaj, amit Tőkés jogi sikra terelt a demokrácia védelmében. Ekkor volt utolsó hosszú beszélgetésünk, s az akkor általam egyedül lehetségesnek mondott stratégiával László egyetértett. Ezután csak novemberben sikerült egyszer bejutnom hozzá. Akkor már rendszeresen filmezték a házát. Akkor hoztam vissza a

Dsida-kötetet. Kacagtunk, hogy viszem a bűnjelet. A kötet nélkül nincs bizonyíték arra, hogy kapcsolatunk lett volna.

BODÓ BARNA: Mielőtt második lényeges kérdésemet megfogalmaznám, ki kellene térni valamire. Ha forradalomról szólunk, akkor feltételeznünk kell valamiféle koordináció létét. Kérdésem tehát: ki volt az „agy”? Volt-e egyáltalán egy fej Temesvárt? Valaki, aki döntött, aki a végrehajtás szintjén koordinált, aki lépéseket tervezett meg?

MANDICS GYÖRGY: Ha olyan személyről kérdezel, aki irányította volna a tömegek oldaláról az eseményeket, akkor nem volt.

BODÓ BARNA: Szerintem az informális csoportok sem működtek ilyenként.

MANDICS GYÖRGY: A csoportok szerepe lényeges volt, hiszen részben ők vitték oda a tömegeket Tőkés mellé. De ez nem úgy működött, hogy az „agy” kiadta az utasítást. Az információk terjedtek a megfelelő csatornákon, és mindenki önként határozta el, odamegy-e a helyszínre mindannak tudatában, amit az informális közösségekben megtudott az egészről, illetve általában arról, mire számíthatni egy ilyen helyzetben. Az irodalmi körön mindenkinek a fülébe súgták, tudja-e, mi történik a református parókián. Éppen a kilakoltatás napján, december 15-én volt ez téma, s nem csupán a magyar irodalmi körben, de a román nyelvűben is. Tudom, mert személyesen szóltam nekik. Talán nem véletlen, hogy sokan a magyar körből ma az RMDSZ vezetőségében vannak, a román csoportból pedig kinőtt a Temesvár Társaság, és soraiból többen bekerültek az ellenzéki Demokrata Konvenció jelesei közé. Sok nevet említhetnék Bárányi Ferenctől Vasile Popoviciig. Az informális csoportok szerepe az volt, hogy megbízható, hiteles forrásként működjenek az információ továbbításában. Hogy a securitate a jelenlévő románok miatt nem tudta magyarellenes pogrommá fejleszteni a provokációt, az ezeknek az informális csoportoknak is a műve. Persze a forradalom egészének irányítása nem ettől függött, nem ők határozták meg.

BODÓ BARNA: Második és alapvető kérdésem: miként lophatták el mindazt, ami Temesvárott elindult? Illetve az a vészhelyzet, amelyet saját hatalmának nélkülözhetetlenné tételére talál(tat) ki Ceaușescu, mikor váltott át ellentétes folyamatba, s aki a helyébe lépett, annak személyét miként emeli be e képbe az értelmezés? 1989 elemzői jórészt adósak a válasszal: mikor vált Ceaușescu számára irányíthatatlanná a folyamat, mikor lett valaki más a központi szinten hozott döntések letéteményese? Érthető a kérdés körüli zavar, illetve csend, mert alighanem az értelmezés azzal jár, hogy kimondjuk: valakinek felelnie kell a december 22. utáni áldozatokért, valakit ezekért az elveszett fiatal életekért felelősség terhel. A kérdésre azért kell válaszolnunk nekünk is, mert most már nem csupán a romániai magyarság és bizonyos hazai ellenzéki körök, hanem fél Európa is úgy vélekedik, hogy egy politikai „hátulsó pár előre fuss” játékhoz asszisztált – televízió – az egész világ. A mostani hatalmi gárda, a korábbi második kommunista vonal televíziós puccsa tökéletesre sikeredett volna, ha azonnal nem ütközik ki hatalomgyakorlásuk természete okán kiletűk. Egy kozmetikázott, de igazából nem szalonképes kommunista csapat gyakorolja a hatalmat ma Romániában. Igaz, a demokrácia intézményeiből néhányat létrehozta, van némi demokrácia-díszlet hatalomgyakorlásuk mögött. De amit tesznek, az lényegileg hamis, pszeudo. Hogyan jöhetett be a Ceaușescu-féle politikai diverzió másnak? Erre nincs válasz a könyvben.

MANDICS GYÖRGY: Dehogy nincs! Valószínűleg az események nagy tömege miatt az olvasó, aki ezzel a hatalmas név- és eseményzuhattal szembesül, nem veszi észre, nem hámozza ki a lényegét. Talán érdemes volna – gondolkodom is ezen – írni egy olyan száz oldalt, amelyben csak erről szólnék, kipreparálva az erővonalakat, s eltekintve az egyéni sorsoktól csak a politikai szférában történeteket idézném fel. Ami a kérdést illeti: Temesvár szerepe egyértelmű, mert enélkül nem lett volna Bukarestben nagygyűlés. A diktátornak – saját politikai logikája szerint – meg kellett szerveznie a számára fatális bukaresti gyűlést. Amikor Temesvárt százezer ember volt az utcákon éjjel és nappal, ezt a befejezett regurális forradalmat már nem lehetett fegyveres eszközökkel kezelni. Katonai stratégia szerint

néhány száz, esetleg pár ezer embert le lehet gyalogsági fegyverekkel küzdeni, gépfegyverekkel hullahegyeket tornyozva elfojtani, de százezret már tankokkal, ágyúkkal sem lehet egyetlen nekifeszülésre megsemmisíteni...

BODÓ BARNÁ: A vasárnapi mérszárulás után hétfőn, 18-án Temesvárott gyászos csend honolt. Katonák meg tankok az utcákon, a diákváros üres, az egyetemistákat hazaküldték, a parókiáról Tökést, családját és a bent őrködő barátait elhurcolták. Szóval Temesvárnak volt egy „esése”, ahol megszakad az eseményisor. Szerdára, a bukaresti nagygyűlés időpontjára már ismét tele az Opera tér. Őket valóban nem lehetett volna eltakarítani az utcáról...

MANDICS GYÖRGY: Ezért mondom azt, hogy Temesvárt tipikus forradalom zajlott le, amikor az emberek nagy tömegei dühösen, elemi erővel – miként a Patyomkin matrózai – tiltakoztak ekkor már a halottak miatt, az eltűnt holttestek miatt, amelyekről a hatalom kimondta, nincsenek. Sem holttestek, sem halottak. Ez indította a második részt, a tömegek másodszeri összeverődését...

BODÓ BARNÁ: Amit a hatalom viszont már valóban megakadályozhatott volna, ha nem zavarodik össze valami ott fenn...

MANDICS GYÖRGY: Ez a tiltakozás már egyáltalán nem volt benne az eredeti forgatókönyvben, amelyben „magyar huligánok garázdálkodásai” szerepeltek az utcai jelenetek fejezetnél. Ceaușescunak a maga sajátos áldemokrata rendszerében egyetlen módja volt a százezres tömeg kezelésére – nagygyűlést összehívni mindenütt az országban, s „egyhangúan” elítéltetni a várost az egész országgal. Az aláírásgyűjtések intézményesen elkezdődtek erre a „témára”. Szóval: ilyen népgyűlések után marad a demokratikus látszat, s ugyanakkor szabad keze lesz bármit tenni. Feltételezte, hogy alaposan megválogatott személyek esetében, megfelelő előkészítéssel – saktáblaszerű szekushálóat telepítve a tömegre – megrendezhető a politikai színjáték. Azzal nem számolt, hogy éppen a szekusok hálójába szorított tömeg egyetlen gesztustól – a petárda robbanásától – megvadul, menekül, és magával sodor szekust, mindenkit. Tapsolás helyett zászlókat tapos, és már tiltakozni is képes. Ennyit a tömegek kezelhetőségéről.

Ha arra keressük a választ, hogyan került elő Ion Iliescu, vissza kell nyúlnunk az időben egészen 1984-ig. Akkor lett Iliescu egyféle Ceaușescu-alternatíva. Itt derül ki, hogy a professzor által vezetett informális csoport szerepeltetése a könyvben nem véletlen. Bizonyos vagyok benne, hogy a pártaktíva keretében, illetve bizonyos intellektuális körökben ilyen informális pro-Iliescu köröcskék alakultak, amelyek elhintették a jövőendő hatalom csíráit. Ma már bizonyosan tudom, hogy 1984-ben, amikor Gorbacsov átvette a hatalmat, s magához hívatta Ceaușescut, az nem mert Moszkvába repülni, félt, hogy a KGB elteszi láb alól, vagy legalábbis gépét orral előre szállítja le a kifutópálya közepébe, ahogyan ő is tette Chivu Stoicával, hatalmi ellenlásásával országglása kezdetén, amikor pártfőtítkárként nem volt még államfő is. Nos, Ceaușescu nyílt „parancsmegtagadása” után Gorbacsov azt üzenté neki, „ha nem jössz te, jön majd Iliescu”. 1984 után volt tehát egyféle alternatíva, az apparátus kulcsemberei úgy voltak hüek a diktátorhoz, hogy az okosabbak fél szemmel Iliescúra is kacsintottak egyet. Ez is benne van a könyvben, ilyen szöveg is kipreparálható belőle.

BODÓ BARNÁ: Egy szerző beleírhatja a szövegébe sok mindent, de nekem, olvasónak ez nem derült ki. A sok sztori elfedi a dolgokat. S bár valószínű, hogy a december 10-i titkosszolgálati jelentés nem lehetett hétpecsétés titok azokban a körökben, lefogadom, hogy nem volt nagy tülekedés akkoriban, hogy Iliescuhoz átálljanak. És ennek oka nem Iliescu személye, vagy mert nem kívánták volna ott fenn a váltást, hanem mert a diktatúra lélektanára jellemzően a diktátorhoz való kötődés nem ismer fokozatokat. Aki kibukott a diktátor mellől, nem csupán politikailag végezte egészen lent, de olykor az életét sem tudta megmenteni. Megállás nem lehetett. Vagyis hogy miként akarhatott a hatalmi csapat átállni, mit jelenthetett a nómenklatúra legfelső övezetében az Iliescu-alternatíva – az egy nagyon érdekes kérdés. Így beszélgetve elismerem, lehetséges az ilyen alternatíva, de a könyvben ebből a belső dilemmából semmi nincs jelen. Sem a kulcsfigurák ide-oda helyezkedéséből,

sem a belső vívódásokból. Elvárom ilyenkor a szerzőtől, hogy jelenítse meg a securitatis tisztet vagy a magas funkciót, aki álmatlan éjszakáin vergődik, mit tehetne... Gondolja, gondoltassa velünk is végig ezt a folyamatot. S ezt nem úgy értem, hogy az ezer oldalból itt mutatsz tizedet, ott tizenötöt, amely ilyesmivel foglalkozik. Hanem az események fonatában, a történetekben és a háttérben felsejlő logikai láncban legyen jelen ez a vonulat. Az átállás háttérmechanizmusai és lélektana. Nem bízhatunk minden üzenetet csak a történetekre, bármilyen jók legyenek is a sztorik.

MANDICS GYÖRGY: Hát ez nagyon nehéz kérdés. Az a néhány ember, aki ezt a könyvet annak idején, kiadás előtt olvasta, vagy inkább az a két-három személy, aki számomra meghatározó véleményt mondott, amit itt kiemeltem, minden érthető volt, tökéletesen kiolvasta a szövegből mindezt. Lehet, nagyon profi olvasók voltak, s én mindmáig meg voltam győződve arról, hogy ez mindenki számára egyformán világos. A könyv megjelenése után, igaz, hallottam más véleményt is. De olyasmit állítottak a könyvről, hogy meg voltam győződve, ha kézbe vették is, végig nem olvasták. A mostani beszélgetés immár teljes bizonytalanságban hagy afelől, hogy mennyire olvasható ki a könyvből a történelmi folyamat, amelyet én a véletlenek – általad sztorinak nevezett részek – és a szükségszerűségek stochasztikus fonataként írtam meg. De azt hiszem, e recepcióesztétikai kitérő után vissza kellene kanyarodnunk az alapkérdéshez, amire válaszolnom kell: hogyan történt egy diktatórikus rendszerben az átállás? Ne kacagi – ez a történet is benne van a könyvben. Chițac és Stănculescu, e két tábornok átállásáról van szó. Ők is Temesvárról jöttek el, nyilván azon az éjjelen, amikor látták, hogy a tömeg katonai eszközökkel már kezelhetetlen. Amikor Chițac tábornoktól Ceaușescu annak lehetőségét kérdezte, hogyan lehetne ezt a tömeget „vegyi fegyverrel kezelni”, az egészet egy vegyi gyár balesetével álcázni, Chițac és Stănculescu elosontak azzal, hogy Bukarestbe mennek. „Véletlenül” Konstancára kerültek, majd onnan autóban vándoroltak, húzva az időt. Majd eltűntek. Hova, merre? Mondtam, az alternatíva adott volt. Ők, akik közvetítették Temesvárra a tömegmészárlás parancsát, nyilván elsőrendű érdeklődéssel bírtak, hogy ezért soha senki a hadsereget s különösképpen őket személyesen jogilag ne támadhassa. Feltételezésem szerint, amikor eltűntek, Iliescuval tárgyaltak, s felajánlották a hadsereg szolgálatait a számára, a hadsereg immunitása, a perbe nem foghatóság fejében. A hadsereg és Iliescu paktuma a román forradalom kulcsmomentuma, amely 1989. december 21-én, csütörtök este történt meg. Ceaușescu kerestette őket, de a „család kedvenc tábornokai” eltűntek. A securitate éppúgy készült az átállásra, mint a hadsereg, de más utat választott a kiugrásra. Egy bizonyos Gere elvtárs révén tudunk az utolsó ülésről néhány dolgot. Arról az ülésről soha nem adtak ki még jegyzőkönyvfoszlányt sem, ha volt, gondolom, rég gondosan elégettek mindent. Ez az ülés szolgáltatta volna a másik kulcsinformációt a bukaresti eseményekhez; Iulian Vlad tábornok, Paul Niculescu Mizilre hallgatva, megpróbálta leszavazni a diktátort, amikor testületileg kellett volna vállalni a felelősséget, hogy a katonasággal lövessenek a tömegbe. Az történt, amit az előbb mondtál a diktatúrák természetrajzáról: mindössze hárman kísérelték meg a szembeszállást Ceaușescuval, a többiek megriadtak, amikor a zsarnok kinyitotta a terem ajtaját, s ott álltak a felfegyverzett testőrök. Bár előzetesen más volt az egyezség, a nagykuttyák betojtak. A securitate ezzel jelentős órákat veszített, a hadsereghez képest, az átállásra. A securitatenak nem volt már helye az Iliescut mint a nép védelmezőjét hatalomba emelő katonaság mellett. Ezért lett a titkosrendőrség sorsa a katonaságnak való alárendelés.

BODÓ BARNA: Akik nem ismerik eléggé a temesvári történeteket, azok számára jegyzem meg: az első, majdnem száz temesvári áldozatért egyértelműen a katonaság vonható felelősségre. Ha besegítettek is az események alakulásába a titkosszolgálat részéről, a rohamcsapatok voltak...

MANDICS GYÖRGY: Azok is regulális katonai egységek voltak...

BODÓ BARNA: ...szóval ezek nem a hagyományos vett titkosrendőrséget jelentették, akik például Tókés körül mindent uraltak. Az elkövetett mészárlásokért való felelősségre

vonástól megszabadulván, a paktum értelmében a katonaság került mindennek a tengelyébe. A következő momentumok – január vége, Bukarest; Marosvásárhely, március; majd a kora nyári fővárosi bányászinvázió, amelyben alig volt bányász – a régi struktúrát vitték tovább.

MANDICS GYÖRGY: Így van, s ezek az utórezgések azért is „kellettek”, mert a neokommunista diktatúrának is szüksége van valódi titkosrendőrségre, nemcsak katonaira.

BODÓ BARNA: Elnézést, az új helyzet lényegileg viszi tovább a korábbiakat, s nem külsőségeiben, vagyis nem mondható neokommunistának, alighanem álparlamentarista diktatúrának kell nevezni...

MANDICS GYÖRGY: Legyen akkor álparlamentarista diktatúra.

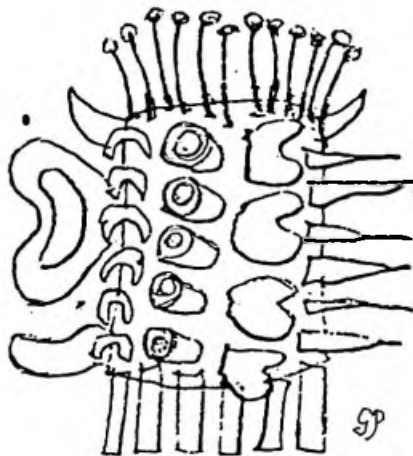
BODÓ BARNA: Tehát a folyamat jellegét illetően teljesen egyetértünk, még ha arról, amit a könyvben erről olvashatni, némileg eltérő a véleményünk. Mondjuk még ki – hol tévedett Ceaușescu?

MANDICS GYÖRGY: A diktátor rosszul számította ki a lakosság reakcióját. Ennek is több tényezője, összetevője van. Az 1989-es nemzetközi trenden túl nem számolt azzal, hogy Temesvár sok tekintetben sajátos. Akkor is hat tévéműsor volt itt követhető, amikor máshol – az ország belsejében – a napi kétórás diktátordicséretre voltak kárhozotva a polgárok. Tehát viszonylag, az akkori mérce szerint az egész város jól tájékozott volt. Aztán ha nem Temesvárra helyezi az interetnikus diverziót, hanem mondjuk Marosvásárhelyre, az ottani – az utóbbi évek alatt hatalmi oldalról kialakított – feszültségek miatt alighanem sikerül a terve. Mármost a manipulációt átvinni magyarellenés pogromba.

BODÓ BARNA: Ez az egyik, szerintem nagyon fontos tanulság: a magyarellenesség állandó eleme, legalábbis hetvenöt éve, a román politikának. Még akkor is, ha a kitűzött cél, természete szerint, egyáltalán nem kapcsolódik a magyarsághoz. Ez esetben Ceaușescu önmagát kívánta volna, ugye, átmenteni. A második tanulság legalább ilyen fontos és általánosan érvényes, csak számunkra szomorúan új, mégpedig az, hogy az a folyamat, amelyet a romániai úgynevezett 1989-es forradalom forgatókönyve szerint vezényelnek le, nem vezethet át demokráciába. Az új keretek nem igaziak, díszletek, amelyek lecserélése fájdalmasan hosszú feladat.

MANDICS GYÖRGY: Ezzel csak egyetérteni lehet. Az országban forradalom nem volt, de Temesvár – az más.

Temesvár, 1994. március

Gerzson Péter rajza

TARTALOM

JÓKAI ANNA: „Szépben rejtett jó” (esszé) – – – – – 323	PÉK PÁL: Nyomok; Mező; Ami lesz; Között (versek) – – – – – 387
BERZSENYI DÁNIEL: Amathus és Az igazi poézis dicsérete c. verséről REISINGER JÁNOSsal beszélget ALBERT SZUZSA – – – – – 324	SIMON EMIL: Koldusének; Mese; Körhinta (versek) – – – – – 389
JÁNOSY ISTVÁN: Apám öröksége (esszé) – – – – – 331	„Lenn, a drága somogyi határban...” BARÁTOS ENDRE-dokumentumok – 391
KANYAR JÓZSEF: Kilencvenéves a Berzsenyi Társaság – – – – – 334	Egy szokatlan forradalomtörténet. BODÓ BARNA és MANDICS GYÖRGY beszélgetése – – – – – 396
Válogatás kilencven év dokumentumai- ból (Összeállította: Király Zoltánné) – 340	VASY GÉZA: Egy költői szemlélet váltásai (tanulmány) – – – 405
TAKÁTS GYULA: Emlékek (esszé) – 352	Nemeskürty István Berzsenyi-könyvéről (<i>Beke György</i>) – – – – – 411
TAKÁTS GYULA levelesládájából – 354	Takáts Gyula: Az igazi poézis keresése; Berzsenyi Dániel emlékezete; Berzsenyi Kincses Emlék-Kalendárium; Labancz Gyula: Megcsendülő fehér; Kopré József: Hagyatok énekelni; Merített papír; Erkölc és változás (<i>Kelemen Lajos</i>) – – – – – 414
FODOR ANDRÁS: Az újraalakítás bátorsága (esszé) – – – – – 357	Rádics Károly: Móricz Zsigmond leveles- ládája (<i>Miska János</i>) – – – – – 416
KISS DÉNES: Bennünket Berzsenyi hívott (esszé) – – – – – 359	Észak-Pannon Régió (<i>Barota Mibály</i>) – – – – – 417
A fiatalok és a könyv. OLÁH JÁNOSsal beszélget SALLAI ÉVA – – – – – 362	Burai István–Dusa Lajos: Képek és képek (<i>Bayer Béla</i>) – – – – – 418
ALBERT GÁBOR: Tóth Bálint köszöntése – – – – – 364	Akvarellek Komjáthy Jenő költeményei- hez (<i>Matyikó Sebestyén József</i>) – 418
BISZTRAY ÁDÁM: Hellénizmus; Panoráma '56; Prospero (versek) – 365	A Kaposfüredi Galéria (<i>Balassa Tamás</i>) – – – – – 419
TORNAI JÓZSEF: Kaposvári húsvét (novella) – – – – – 367	A szerkesztő jegyzete – – – – – 420
LÁSZLÓFFY ALADÁR: Kie is itt ez a tavasz? (vers) – – – – – 368	Képek
SZAKÁCS ESZTER: Süllyedő Atlantiszom vagy; Foltos, lazachasú levelek; Utolsó vacsora (versek) – – – 369	VERESS PÁL: Berzsenyi (fametszet) – 321
ELMER ISTVÁN: Báránypirosító hajnal (novella) – – – – – 371	BERZSENYI DÁNIEL kézírása – – 339, 351, 361, 363, 366
PARANCS JÁNOS: Mint a friss levegő; Menekülő jelentés; Zarándok (versek) – – – – – 374	GYÖRGYDEÁK GYÖRGY rajza – – 373
FEJÉR GYÖRGY JÁNOS: Víz a kútban (vers) – – – – – 375	GERZSON PÉTER rajza – – – – – 404
CZÍMER JÓZSEF: Omladozó színpalak (emlékezés) – – – – – 377	Fotók – – – – – 353, 358

A Somogy vidéki szerkesztői:

Harkány László (Nagykanizsa), Kondor Ilona (Balatonfüred), Matyikó Sebestyén József (Siófok), Sallai Éva (Pécs), Simon Ottó (Fonyód)

Folyóiratunk Kaposváron megvásárolható:

Megyei és Városi Könyvtár, 7400 Kaposvár, Csokonai utca 4.
Somogy Megyei Múzeum, 7400 Kaposvár, Fő u. 10.
Csiky Gergely Színház, 7400 Kaposvár, Rákóczi tér 2.
Csokonai Hotel, 7400 Kaposvár, Fő u. 1.

Közlemény

Bár a Somogy 1992. évi hat számához kéziratban elkészült az összesített tartalomjegyzék, nyomtatásban mégsem jelent meg. A hiányt utólag igyekezett pótolni a jelenlegi szerkesztőség. A gépirásos, sokszorosított, A/5 méretű tartalomjegyzéket kérésre és 100 forint értékű postabélyeg elküldése fejében szerkesztőségünk a kívánt címre szívesen postára adja.

SOMOGY

Ára: 60,- Ft

